

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМА

М. А. Ожеван

Наука й освіта у традиційних уявленнях – сфера вищої моральності, а науковець та вчитель – бездоганні служителі Істини. Однак ідеали Науки й Учителювання в наш час дедалі більше профануються та зазнають чимдалі серйозніших випробувань під тиском комерціалізації. Учитель втрачає свій сакральний морально-етичний ореол і перетворюється на людину, яка більш-менш успішно надає «освітні послуги», торгує знаннями та практичними вміннями, навичками (компетентностями). Те ж саме, тільки в дещо інших вимірах, відбувається з науковцем (ученим).

До цього додаються демографічні проблеми та посилення трудової міграції, які призводять до труднощів з набором студентів та аспірантів, унаслідок чого слабкі за підготовленістю абітурієнти потрапляють учитися на «престижні професії», компрометуючи як самі ці професії, так і процес навчання у вищій школі, який набуває відтак характеру імітаційно-профанаційної вдаваності: той, хто вчить, удає, що він таки вчить, а той, хто вчиться, удає, що він таки вчиться.

Усі зазначені колізії так або інакше є причетними до проблем академічної доброчесності, причини яких можна диференціювати на такі категорії: світоглядні; морально-етичні; релігійні; філософсько-методологічні; методико-методологічні; політико-правові; соціальні (із криміногенними включно); техніко-технологічні.

У цій статті аналізуються в основному політико-правовий та морально-етичний аспекти освітньої та наукової доброчесності, кризу якої значною мірою можна пояснити релятивізмом постмодерного світогляду. Проводяться чіткі демаркації між політико-правовим та морально-етичним аспектами розв'язання означеної проблеми.

Ключові слова: доброчесність; академічна доброчесність; наукова доброчесність; корпоративізм, корпоративна етика; постмодернізм.

Ожеван

Микола Андрійович – доктор філософських наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу інформаційної безпеки та розвитку інформаційного суспільства Національного інституту стратегічних досліджень

Mykola Ozhevan

ACADEMIC INTEGRITY AS A POLITICAL, LEGAL AND ETHICAL PROBLEM

In November 2018 The National Academy of Sciences of Ukraine (NASU) celebrated the 100-year anniversary. However, there is not time for triumph. The number of collaborators involved in the scientific research, according to government statistics, decreased by almost a third during the 2014–2017 period, expenditures on scientific research (in the calculation of percentages from to GDP) for the same period fell fourfold.

Demographic problems and increase of labor migration have led to difficulties with the recruitment of students, resulting in poor school readiness, school graduates want to study “prestigious professions”, compromising these professions themselves. This processes of studying at a high school often acquires the character of imitation.

One more painful problem is the reduction of the level of master’s, candidate’s and doctoral dissertations on the background of a decrease in the number of successful defense of these theses. That is, many post-graduate students use post-graduate (doctoral) courses counterproductively, without completing their preparation of competitive scientific work. The generally recognized “disease” of a national high school is its weak link with various labor markets and scientific researches. The same problems, only in other versions and variations, relate to Ukrainian “great science”.

The main reasons for academic integrity and academic disintegrity can be differentiated into the following categories: worldview; morally-ethical; religious; philosophical and methodological; political; legal; social; technical-technological.

In this article the main philosophical and methodological aspect of educational and scientific integrity is analyzed, the crisis of which can be largely explained by the relativism of the postmodern worldview.

There are underlined demarcations between different aspects of solving this complex problem: philosophical, ideological, moral, legal, administrative etc.

Keywords: integrity; academic integrity; scientific integrity; corporatism, corporate ethics; postmodernism.

У листопаді 2018 р. Національна академія наук України (НАНУ) відсвяткувала столітній ювілей. Проте тріумфувати не доводиться. Кількість працівників, які беруть участь у наукових дослідженнях, за даними урядової статистики, упродовж 2014–2017 рр. скоротилася майже втричі (на 30 %); видатки на наукові дослідження (у відсотках до ВВП) за той самий період зменшилися вчетверо. Пересічний український молодий науковець у місяць отримує заробітну плату, еквівалентну 300 дол. США, тоді як його західний колега заробляє у 8–9 разів більше (а щорічно – це 200 000 дол. США) [1].

Демографічні проблеми та посилення трудової міграції призвели до труднощів з набором студентів, унаслідок чого слабкі за підготовленістю випускники шкіл потрапляють учитися на «престижні професії», компрометуючи, таким чином, і самі ці професії, і процес навчання у вищій школі, який набуває відтак характеру імітаційно-профанативної вдаваності: той, хто вчить, удає, що він таки вчить, а той, хто вчиться, удає, що він таки вчиться.

Ще однією болючою проблемою є зниження рівня магістерських робіт, кандидатських та докторських дисертацій на тлі зменшення числа їх успішних захистів. Тобто чимало аспірантів використовують перебування в аспірантурі (докторантурі) контрпродуктивно, не завершуючи його підготовкою конкурентоспроможної наукової праці. Загально визнаною «хворобою» вітчизняної вищої школи є її слабкий зв'язок із різними ринками праці та науковими дослідженнями. Ті ж самі проблеми, тільки в інших версіях і варіаціях, стосуються української «великої науки».

Філософсько-методологічний контекст співвідношення та взаємодій категорій «освіта – наука – моральність»

Наука й освіта у традиційних уявленнях – сфера вищої моральності, а науковець та вчитель – бездоганні служителі Істини. «Учитель! перед іменем твоїм / Позволь смиренно преклонити колени!» – патетично вигукував М. Некрасов [2]. Хоча конкретно ця фраза

була адресована літературному критику В. Белінському, якого поет вважав своїм учителем, освітяни та їхні вихованці охоче взяли її на озброєння.

Однак ідеал Учителства в наш час профанується та зазнає дедалі серйозніших випробувань під тиском комерціалізації освіти й науки. Учитель втрачає свій сакральний морально-етичний ореол і перетворюється на людину, яка більш-менш успішно надає «освітні послуги», торгує знаннями та практичними вміннями, навичками (компетентностями). Те ж саме, тільки в дещо інших вимірах, відбувається з науковцем (ученим). Дедалі більших темпів набувають медіатизація, мілітаризація та політизація наукових досліджень, коли спрацьовує ефект зворотного зв'язку: замовники диктують свою волю дослідникам, яким стає дедалі важче чинити спротив спокусам і дотримуватись ідеалу неупередженості, об'єктивності.

Основою «об'єднавчого» підходу є раціоналістична етика Сократа, відповідно до якої людина, інтелектуально розвинена, з необхідністю є людиною високих моральних принципів. Адже, як вважав Сократ, різні чесноти, норми й правила людської поведінки народжуються в постійному діалозі, а вступати в належний діалог з іншими може тільки людина з розвиненим інтелектом [3].

Саме на сократівській етиці була заснована ідеологія європейського Просвітництва, адепти якого вважали, що невинний прогрес освіти, науки й технологій гарантуватиме водночас людству є високий стан моральності. О. Кониський, автор слів духовного гімну України «Молитва за Україну» («Боже великий, єдиний, нам Україну храни...») був безумовним просвітником, коли вклав у своє поетичне звертання до Бога слова: «Світлом науки і знання / Нас, дітей, просвіти...» [4].

Хоча розвиток людства у XIX ст. й справді подавав надії на синергійний розвиток науки та моральності, XX ст. з його двома катастрофічними світовими війнами розвіяло ці надії. Розпад союзу між наукою, освітою та високою мораллю констатували чимало відомих філософів і методологів науки.

У трактаті «Про науку» Анрі Пуканкаре стверджував про існування певного паралелізму між науковим знанням і станом моральності: «У моралі і науки – свої особливі області, які

дотикаються одна до одної, але не проникають одна в одну. Перша показує нам, якої мети ми повинні добиватися; друга – при даній меті відкриває нам засоби її досягнення. Отже, вони ніколи не можуть опинитися в суперечності одна з одною, оскільки не можуть зіштовхуватися. Не може бути аморальної науки, так само як не може бути наукової моралі» [5].

Більш радикальним у своїх поглядах був Альберт Швейцер, на думку якого причиною більшості антропогенних світових катаклізмів є відставання науково-технологічного прогресу від прогресу морально-етичного. Відтак А. Швейцер робить висновок: щоб стати істинно мислячим, треба стати спочатку моральною істотою [6].

Хоча оптимістичні погляди на дедалі тісніший союз та взаємодію освіти, науки та моральності у XXI ст. важко визнати реалістичними, але так само безглуздо стверджувати їхню незападничість. Адже без дотримання високих стандартів освіти й освіченості суспільству загрожує занурення в обскурантизм. Соціум потребує не людей з дипломами про освіту, а людей справді освічених. Без неупередженого наукового пошуку втрачають сенс як сам цей пошук, так і його результати, а головне – втрачається довіра соціуму та держави до науки як винятково важливого соціального інституту.

Для філософсько-світоглядного виправдання різного академічного шахрайства іноді використовують вульгаризовані форми філософії постструктуралізму, постмодернізму, послідовники яких проповідують концепцію «смерті автора» та феномену «оригінальності текстів». Деякі постмодерністи закликають до принципової неточності висловлювань та уникання визначень; проповідують схильність до двозначностей, фрагментацію текстів і відсилання до комп'ютерно-мережевої гіпертекстової реальності. Статусу істинності набуває задзеркалля штучної віртуальності, коли повідомлення є важливішим, ніж подія, знання стає первинним щодо об'єктів та предметів знань, а природні тіла набувають вторинного статусу. Мистецькі (а почасти й наукові) твори перетворюються на різновиди криптограм, шарад і кросвордів – вправ для розуму, які передбачають версії «аналізу» та «рішень».

Метою цієї статті є критичний аналіз і розмежування політико-правових та морально-

етичних аспектів проблеми академічної доброчесності, оскільки останнім часом в Україні намітилася тенденція до їх взаємної підміни.

Існує «Монблан» літературних джерел та інтернет-ресурсів на тему наукової та академічної (освітньої) доброчесності. Автори (чи групи авторів) пропонують відносно універсальні чи порівняно унікальні підходи до розуміння цього складного феномену та пропонують його різноманітні визначення.

«Доброчесність» (*церковнослов.* – цѣломудріє; *латин.* – castitas; *англ.* – chastity, honesty, integrity; *нім.* – Integrität; *пол.* – uczciwość) за своїм первісним походженням є терміном релігійно-філософським, теологічним, морально-етичним. Категорія «доброчесність» є похідною від категорії «честь», яка посідала поважну позицію в середньовічному корпоративному соціумі. Тоді «мати честь» означало займати по праву своє місце в певній крупній спільноті, від якої залежало виживання твоє і твоєї сім'ї. Натомість бути *збещещеним* (зганьбленим), навпаки, означало втрату своєї позиції в корпорації, що прирівнювалося до соціальної смерті. Мабуть, тому люди, сповнені подібним корпоративним духом, опинившись перед загрозою втрати честі, віддавали перевагу фізичній смерті. У ті часи (і пізніше) у певних корпораціях вважалося, що безчестя можна змити лише кров'ю, тому набув звичай проведення дуелей, і не тільки серед аристократів, а й у студентському середовищі.

Корпоративізм із морально-етичної та правової точок зору означає пошук певної рівноваги між індивідуальними та груповими правами й обов'язками. Індивід багато чим жертвує корпорації, але й корпорація бере на себе зобов'язання захищати індивіда та його близьких. «Корпоративна культура – система соціалізації, яка є прийнятою в певній групі та яка визначає правила поведінки в межах цієї групи... Корпоративна культура – це сукупність правил і норм, що приймаються членами організації і виражаються в задекларованих цінностях, які задають людям орієнтири поведінки та діяльності» [7].

Немає жодних сумнівів, що доброчесність як основне поняття має фігурувати в різноманітних «кодексах честі», які стосуються звичаєвого права. У Польщі, наприклад, існують рекомендаційно-дидактичні матеріали «Пристойна поведінка в науці» («Dobre obyczaje w nauce») [8].

Такі настанови існують у кожній країні, яка претендує на статус цивілізованої. Донедавна вони, щоправда, були відсутні в СРСР та пострадянських країнах, і в Україні включно, але це відбувалося тільки тому, що держава підмінювала собою громадські інституції, вважаючи, що «Морального кодексу будівника комунізму» цілковито достатньо.

Ухвалений 2012 р. Польською академією наук «Кодекс етики в науці», заснований на кращих світових та європейських взірцях, вимагає від науковців додержувати наведених нижче морально-етичних принципів, до яких належать:

1) *старанність* (*англ.* – diligence) – стосується формулювання цілей, планування та проведення досліджень, добору методів і процедур дослідження, інтерпретації висновків, а також виявлення імовірних загроз і можливостей (переваг), практичних та інших застосувань і передбачень, сформульованих більш-менш однозначно;

2) *сумлінність* (*англ.* – trustworthiness) щодо проведення досліджень; виявляється у: критичному підході до власних результатів; турботі про деталі та працьовитість у збиранні, запису та зберіганні даних, а також у представленні результатів досліджень; униканні зловживань своїм науковим авторитетом у висловлюваннях з питань, що виходять за межі власної компетентності;

3) *об'єктивність* (*англ.* – objectivity) – тлумачення та висновки мають ґрунтуватися виключно на фактах, логічних міркуваннях та даних, що підлягають перевірці;

4) *неупередженість* (*англ.* – impartiality) – у процесі інтерпретації досліджуваної або представленої проблеми чи явища, у процесі обміну знаннями з іншими представниками наукового співтовариства;

5) *опірність* (*англ.* – resistance) – стосується будь-яких спроб зовнішнього впливу на проведення певного дослідження з боку тих, хто його замовив, чи експерта, чиї думки відбивають інтереси замовника, а також щодо політичних, ідеологічних чи ділових груп тиску;

6) *відкритість* (*англ.* – openness) щодо власної наукової роботи у дискусіях з іншими вченими, що є однією з ключових умов прогресу

в науці; також має сприяти розвиткові знань шляхом публікації результатів досліджень і прагненню ділитися цими знаннями із суспільством у цілому;

7) *прозорість* (англ. – transparency) – стосується збирання, аналізу та інтерпретації даних, що визначається правильним зберіганням емпіричних даних та їхньою доступністю через публікації;

8) *відповідальність* (англ. – responsibility) – перед учасниками досліджень та їхніми об'єктами, включно із навколишнім середовищем та культурними цінностями; за дослідження на живих істотах, які мають проводитися тільки з належною повагою до людської гідності та прав тварин, з дозволу відповідних біоетичних комісій;

9) *достовірність* (англ. – reliability) – щодо визнання наукових досягнень інших дослідників шляхом належних посилань на джерела та правдиве визнання внеску інших учених, незалежно від того, хто вони такі: колеги, конкуренти чи попередники;

10) *турбота* (англ. – concern) – стосовно майбутніх поколінь учених, що виявляється шляхом викладання етичних стандартів і норм студентам та підлеглим;

11) *мужність* (англ. – courage) – у обстоюванні поглядів, які суперечать традиційним науковим знанням і практиці, а також принципам наукової достовірності [9].

Політико-правовий вимір академічної доброчесності

Конверсія (трансформація) морально-етичного терміна «доброчесність» у «симетричний» юридичний термін є досить непростю проблемою, відтак у більшості країн світу законодавці подібних трансформацій намагалися уникати. Хоча бувають і винятки.

У США, зокрема, існують юридичні акти різного рівня, які стосуються «науково-дослідницької доброчесності» (англ. – scientific integrity; research integrity), особливо щодо дослідження проблем, пов'язаних із охороною здоров'я, захистом довкілля тощо. На сторожі цих законів активно діють відповідні державні контролюючі інстанції.

Поняття «доброчесність» в українському законодавстві вперше вжито у Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» [10] (втратила чинність у 2011 р.) та в Засадах державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки [11]. Проте в обох зазначених державних документах термін «доброчесність» відіграє суто декоративну функцію і в текстах законів практично не використовується. Відсутні відповідні глосарії, визначення тощо.

Уперше зміст поняття «доброчесність», що правда тільки в академічній площині, розкрито в Законі України «Про вищу освіту». Зокрема, згідно із Законом України «Про освіту» від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII, що набув чинності 28 вересня 2017 р., у цьому Законі статтю 1 було доповнено пунктом 1¹ про академічну доброчесність. Її визначено як «сукупність етичних принципів та визначених ... законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [12].

Крім того, статтю 58 доповнено пунктом 3¹, згідно з яким науково-педагогічні, наукові та педагогічні працівники мають «дотримуватися в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності академічної доброчесності та забезпечувати її дотримання здобувачами вищої освіти» [12]. А згідно із пунктом 3 частини першої статті 63 в редакції Закону України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. особи, які навчаються у закладах вищої освіти (ЗВО), мають «виконувати вимоги освітньої (наукової) програми (індивідуального навчального плану (за наявності), дотримуючись академічної доброчесності, та досягати визначених для відповідного рівня вищої освіти результатів навчання» [12].

Відповідно до Закону «Про освіту» (2017 р.) стаття 69 Закону «Про вищу освіту» також викладена в новій редакції. У контексті нашого дослідження важливим є частина 6 цієї статті: «Заклади вищої освіти та наукові установи здійснюють заходи із запобігання академічному плагіату – оприлюдненню (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворенню опублікованих текстів (оприлюдне-

них творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства» [12].

Отже, текст Закону «Про вищу освіту» після прийняття в 2017 р. Законом України «Про освіту» набув суттєвих змін.

Нагадаємо, що в редакції Закону 2014 р. не використовувалося поняття «академічна доброчесність». Розділ V «Забезпечення якості освіти» у Законі 2014 р. фактично звівся тільки до інструктивних положень щодо порядку формування Національної агенції з контролю якості вищої освіти – НАЗЯВО. Положення цього документа щодо боротьби з дисертаційним плагіатом зводилися до скромного заповідного заходу: наукові роботи та відгуки опонентів перед захистом мають розміщуватися на сайтах вишів та інших академічних (наукових) закладів, де відбуватиметься процедура офіційного захисту.

Крім того, Закон «Про вищу освіту» 2014 р. встановлював каральні санкції у разі виявлення академічного плагіату у захищеній дисертації (науковій доповіді). Це є підставою для скасування рішення спеціалізованої вченої ради про присудження наукового ступеня та видачу відповідного диплома. Строком на два роки у разі виявлення академічного плагіату позбавляються права брати участь у роботі спеціалізованих вчених рад науковий керівник (консультант), офіційні опоненти, які надали позитивні висновки про наукову роботу, та голова відповідної спеціалізованої вченої ради, а відповідна установа позбавляється акредитації відповідної постійно діючої спеціалізованої вченої ради та права створювати разові спеціалізовані вчені ради строком на один рік [13].

В аспекті вживання термінів у законодавчих актах інших країн показовим є польське законодавство. Так, 1 жовтня 2018 р. набув чинності закон «Про вищу освіту й науку в Республіці Польща» («Конституція для науки»). У статті 287.2 Розділу «Дисциплінарна відповідальність викладачів вищої школи» частини VII «Дисциплінарна відповідальність» містяться записи про вісім різновидів неморальної поведінки викладачів, митців на науковців, які підлягають розгляду на дисциплінарній комісії. Але характерно, що при цьому не використовується термін «академічна доброчесність» (пол. – *uczciwość akademicka*). Понад те, самі моральні порушення детально описуються,

але не позначаються жодними термінами. Вочевидь польські законотворці вважали, що юридичні терміни не слід змішувати з тими, що стосуються моралі [14].

Зазначені вище українські «освітні закони» дали старт активному використанню відповідної термінології в українській літературі з політико-правових та морально-етичних питань, які стосуються підвищення рівнів якості та конкурентоспроможності української освіти й науки. Ураховуючи те, що в термінологічному плані Україна серйозно поступається світовим та європейським трендам, слід визнати, що англійські терміни «*academic/scientific honesty*» та «*academic integrity*» (антонімами тут є «*academic/scientific dishonesty*»; «*academic disintegrity*»; «*academic misconduct*») далеко не завжди відтворюються українськими авторами в належних контекстах.

На Заході подібна термінологія віддавна використовується у контексті досить послідовної політики «нульової толерантності» (англ. – *zero tolerance honor code*) щодо порушників кодексів академічної та наукової честі. До того ж, англійське *disintegrity* (дезінтеграція, порушення цілісності) дійсно відповідає тривожним тенденціям до надто вузької спеціалізації в науці та освіті, що призводить до їхнього відриву від філософії, релігії та гуманітарної культури в цілому. Усе це сприяє шахраюванню, підробці наукових результатів.

Окрім того, існує суто практичний аспект тлумачення терміна «*disintegrity*»: цілісність освіти чи науки як суспільних інституцій означає формально чи неформально скріплені наміри учасників великої соціальної групи (інституції) дотримуватися умов певного *соціального контракту*, відповідно до якого індивіди в обмін на користування правами беруть на себе зобов'язання щодо дотримання певних правил, норм, нормативів тощо із відповідними заохочувальними або каральними санкціями.

Особливо загострилася в Україні боротьба з порушниками правил академічної доброчесності з моменту запровадження *Болонського процесу*, який є довготривалим процесом структурного реформування національних систем вищої освіти країн Європи та передбачає створення на цих засадах конкурентоспроможного Єдиного європейського освітнього простору (*The European Higher Education Area*).

Болонський процес започаткували 29 країн у 1999 р. У 2005 р. до нього формально приєдналася також Україна, а станом на 2017 р. число країн-підписантів досягло п'ятдесяти. Якщо на першому етапі вимоги до навчального процесу у вищій школі зводилися переважно до кількісно-структурних (число кредитів, триступенева модель «бакалаврат – магістратура – докторантура» тощо), то нині дедалі більша увага надається якості освіти та боротьбі з різними зловживаннями, які загрожують втратою конкурентних переваг європейській освіті в цілому та освіті у кожній із європейських країн зокрема, набуттю таких переваг у майбутньому [15].

Україна, яка ще донедавна належала до нечисленних країн Європи, котрі не входили до Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти, досить мляво, хоча й послідовно, реагує на Болонські процесуальні вимоги [16]. Тільки в 2016 р. нарешті було започатковано формування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

Щодо морального мікроклімату «нульової толерантності» стосовно порушників правил і норм академічної доброчесності (списувачів, плагіаторів, крутіїв та ін.), то він, на превеликий жаль, в українських освітніх закладах зазвичай відсутній. Натомість вітчизняні заклади освіти постійно демонструють надмірну терпимість до «піратів» – порушників прав інтелектуальної власності.

У Законі України «Про освіту» від 2017 р. виокремлено вісім форм порушень академічної доброчесності: *академічний плагіат*; *самоплагіат*; *фабрикацію* (вигадування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях); *фальсифікацію* (свідому зміну чи модифікацію вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень); *списування*; *обман*; *хабарництво*; *необ'єктивне оцінювання* [12].

До подібної правової класифікації можна пред'явити кілька претензій. По-перше, *самоплагіат* як специфічний різновид *академічного плагіату* навряд чи заслуговував на виокремлення. По-друге, зазначений Закон під *обманом* пропонує розуміти «надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу»; а в подальшому під *формами обману* пропонує розуміти акаде-

мічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію та списування [12]. Таке неохайне юридичне тлумачення в цьому Законі наводить на думку про те, що хабарництво й необ'єктивне оцінювання не є формами обману. Окрім того, такі широкі узагальнення наводять на думку, що *обман* та *академічна недоброчесність* – одне й те саме.

У цьому зв'язку достатньо переглянути «правила доброчесності», які пропонують західні вищі навчальні заклади, наукові лабораторії й ті державні установи, які контролюють їхню діяльність, щоб зрозуміти, що український Закон багатьма з них знехтував. Йдеться, зокрема, про *саботаж* (англ. – sabotage), під яким слід розуміти «дії, скеровані на перешкоджання іншим учасникам процесу якісно виконати свою роботу». Діапазон таких шкідницьких дій є досить широким, починаючи із виривання сторінок у бібліотечних підручниках й закінчуючи втручанням у наукові експерименти [17].

Помилкою принципового методологічного змісту, якої припустилися розробники Закону «Про освіту» 2017 р., є, на нашу думку, намагання охопити різні форми недоброчесності, які стосуються як освітнього, так і науково-дослідницького процесів. Водночас недостатня диференційованість у цьому Законі питань, пов'язаних з підготовкою кадрів вищої кваліфікації (магістрантів, докторантів та ін.), призводить наразі до того, що питання хабарництва й обману тут поставлені у спільний контекст, тоді як насправді між освітніми закладами різних рівнів існують досить істотні відмінності.

Дуже важливим є питання *плагіату*. Латинське слово «*plagiarius*» початково стосувалося викрадення дітей, рабів, тобто мало стосунок до явища, яке нині прийнято позначати як кіднепінг. Згодом плагіаторами почали називати викрадачів (присвоювачів) чужих літературних текстів.

З методологічної точки зору доцільно розрізняти *концептуальний (парадигмальний)* та *периферійний плагіат*. Те, що зазвичай вважають плагіатом унаслідок перевірки текстів через спеціалізовані програми типу «антиплагіат», насправді дуже часто є результатом неумисного порушення правил роботи з джерелами інформації: неточності в цитуванні джерел, надто тісному щодо джерела походження парафразуванні (переказуванні) чужої

думки тощо. Плагіат у концептуально-парадигмальному сенсі є зумисним, мотивованим бажанням обманути «лоха», викраденням чужої інтелектуальної власності або її запозиченням без наміру коли-небудь повернути позичене [18].

Соціальне зло, пов'язане з плагіатом, полягає передусім у тому, що до нього вдається чимала когорта невігласів, які по-справжньому ніколи не вчилися, захистили «липові» дисертації, але згодом, заволодівши відповідними дипломами та званнями, імітують фаховість і можуть навіть посідати керівні посади, створюючи вертикально інтегровані імітаційні структури. В остаточному сенсі плагіат у сфері вищої освіти тісно узалежнений від культурних традицій країни. Наприклад, професор, який із балтійської країни переїхав працювати до м. Пензи (Росія), був неприємно вражений поблажливим ставленням у Російській Федерації до явища плагіату як викрадення інтелектуальної власності й констатував: «Прибалтика – частина Європи, причому не тільки в географічному сенсі. Там будь-яка крадіжка, включно з плагіатом, непопулярна і може призвести до втрати репутації. Зовсім інша справа Росія, де крадіжка, на думку багатьох європейців, мало не національний спорт, а поняття “репутація” вже давно не існує» [19].

«Делікатною специфікою» вищої школи в епоху інформаційної революції є існування численних т. зв. «фабрик дисертацій» (англ. – *paper mills college essays*), де трудяться різні «*ghostwriters*» («літературні негри»), послугами яких часто користуються недоброчесні, але матеріально забезпечені студенти й аспіранти (докторанти). Поширене у всьому світі, з Україною включно, явище існування ринків інтелектуальних послуг та «примарного» чи «підставного авторства» («*ghostwriters*») не отримало поки що однозначної правової та моральної оцінки.

З одного боку, з цим феноменом пов'язані значені вище конгломерати «фабрик дисертацій», яких, за даними британської спеціалізованої агенції з якості вищої освіти (аналог українського Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти), тільки у Великій Британії нараховується більше сотні [20–21]. З іншого боку, хоча подібні «фабрики» пропонують контент, вільний від плагіату (англ. – *plagiarism-free content*), насправді вони є типовими колективними плагіаторами,

оскільки де-факто практикують викрадення чужої інтелектуальної власності, формально не порушуючи авторського права. Звичайно, плоди сумнівної діяльності подібних «фабрик» не давали б жодного зиску їхнім власникам та «літературним неграм», задіяним у них, якби ця діяльність не отримувала підтримки на рівні недоброякісних захисних рад, адміністрацій ЗВО та різних високопосадовців, які самі часто експлуатують «літературних негрів» з метою захисту «*vip*-дисертацій», написання «епохальних творів», мемуарів тощо.

Різні країни пропонують різні практики боротьби із «фабриками есе» (англ. – *essays mills, paper mills*), хоча наразі майже всі вони виявляються неефективними. У США, зокрема, немає федерального закону, який забороняв би подібну діяльність, хоча певні законні обмеження діють на рівні окремих штатів. Подібна заборона діє в Новій Зеландії. Проте «*essays mills*» завжди можуть знайти обхідні шляхи, щоб здолати ці обмеження та заборони. Наприклад, одна з найбільших у Великій Британії «фабрик паперів» *Elizabeth Hall Associates* спонукала замовників для перестраховування академічних праць підписувати зобов'язання (англ. – *disclaimer*), що вони не будуть представляти куплений інтелектуальний продукт в освітньому закладі як «остаточний», видаючи його за свій власний, а використовуватимуть його виключно як «модельний об'єкт» (англ. – *a guidance model only*) [22].

Катастрофічному зростанню серед студентів та дисертантів числа плагіаторів, безумовно, посприяли *техніко-технологічні причини*, зокрема поява великої кількості «академічних сайтів», як легітимних, так і нелегітимних, як комерційних, так і некомерційних. Ідеться передусім про сайти, які активно наповнюються джерелами піратського походження [23–24].

Шахраюванню на іспитах та заліках серйозно посприяло активне використання студентами смартфонів, айфонів та інших нових медіа для пошуку інформації в різноманітних сховищах даних типу *Wiki, Google* тощо. Ще більш серйозними є негативи, пов'язані з активною діяльністю студентів у мережі Інтернет під час академічних занять. Будь-які спроби викладачів чи адміністрації навчального закладу відібрати у студентів подібні гаджети зазвичай наштовхуються на активні протести, звинувачення в порушенні «основних прав людини» тощо.

Слід зазначити про відсутність серйозних філософсько-методологічних розробок з проблем порушення немайнових авторських прав, незахищених чинним законодавством та неосудних або напівосудних з морально-етичної точки точки зору [25]. Принагідно зауважимо, що в античній та середньовічній філософії й науці взагалі було відсутнє поняття одноосібного авторства, тому чимало авторів видавало свої твори, користуючись «розкрученим брендом» Платона, Арістотеля та ін. Лише з початком XVII ст. утвердилося поняття «автор».

У різних сферах науки й культури поняття авторства та визначення дольової співучасті в колективному авторстві має свою специфіку. Наприклад, чимало медичних журналів взагалі відмовилися від поняття «автор» на користь поняття «співучасник» (*англ.* – contributor). З'явилося також малозрозуміле поняття «почесного авторства». Ще менш зрозумілим з морально-етичної точки зору є «примарне авторство» (*англ.* – ghost writer), коли автор залишається невідомим. Натомість за наполяганням фармацевтичних компаній «авторами» публікацій часто є відомі люди, які не мають жодного відношення до певного дослідження і навіть не давали згоди на використання їхніх прізвищ у переліках авторів.

Звичним явищем в українській науці (і в низці пострадянських країн) є приписування до прізвища справжнього автора (авторів) роботи цілої низки прізвищ авторів, які мають до цієї

роботи суто опосередковане адміністративне відношення.

Висновок

Академічна (наукова) доброчесність є тим резервом підвищення якості освіти й науки, який не потребує особливих матеріально-фінансових інвестицій, але може за належної уваги до цієї проблеми обернутися відчутними позитивними зрушеннями в українській науці та освіті.

У будь-якому разі, заради збереження належної якості вітчизняної освіти, її покращення, оздоровлення інтелектуального клімату слід негайно запозичувати та імплементувати позитивний світовий досвід щодо забезпечення академічної доброчесності, розпочати рішучу боротьбу з академічною (науковою) недоброчесністю у всіх її формах та різновидах, що має перетворитися на один із перспективних напрямів створення в країні ефективної антикорупційної системи.

Оскільки академічна (наукова) культура є похідною від культури соціуму, то апіорі зрозуміло, що всі соціальні групи у «хворому» соціумі будуть «хворими», а відтак дотримання соціального контракту учасниками окремої групи неможливе, якщо на рівні всього українського соціуму не діятиме «Великий Контракт» з усіма його морально-етичними та політико-юридичними імперативами й регулятивами.

Список використаних джерел

1. Smith Luke. Ukrainian science falling into crisis [Електронний ресурс] // Kiev Post. – 2018. – July 9. – Режим доступу : <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrainian-science-falling-into-crisis.html>
2. Николай Алексеевич Некрасов. Его жизнь и сочинения [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua/books?id>
3. Ray Linda. What Were Socrates' Beliefs on Ethics? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.theclassroom.com/what-were-socrates-beliefs-on-ethics-12084753.html>
4. Молитва за Україну («Боже великий, єдиний...») [Електронний ресурс] / О. Кониський [слова], М. Лисенко [музика]. – Режим доступу : <http://www.pisni.org.ua/songs/83116.html>
5. Пуанкаре А. Наука и гипотеза // О науке. – М. : Наука, 1990. – С. 130.
6. Швейцер А. Культура и этика. – М. : Наука, 1973. – С. 305.
7. Озерова М. Культура та корпоративний дух організації [Електронний ресурс] // Корреспондент. – 2011. – 22 жовт. – Режим доступу : <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3250530-kultura-ta-korporativnyi-dukh-orhanizatsii>
8. Dobre obyczaje w nauce : zbior zasad i wytycznych. – Wydanie III. – Warszawa, PAN, 2001.
9. The Code of Ethics in Science [Електронний ресурс] / The Commission on Ethics in Science. 2012. Annex to Resolution No. 10/2012 of the General Assembly of the Polish Academy of Sciences of 13 December 2012. – Режим доступу : <http://ue.poznan.pl/.../88.%20The%20Code%20of%20Ethics%20i>
10. Указ Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» від 11 вересня 2006 р. № 742/2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006>

11. Закон України «Про Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія на 2014–2017 роки)» від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>
12. Закон України «Про освіту» від 05 вересня 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
13. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. № 1556-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
14. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. [Електронний ресурс] // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. – Poz. 1668. – Режим доступу : <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2>
15. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/european-higher-education-area-2018-bologna-process-implementation-report_en
16. The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enqa.eu/>
17. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. – К. : Ленвіт, 2006. – 35 с.
18. Macdonald R., Carroll J. Plagiarism: A complex issue requiring a holistic Approach // Assessment and Evaluation in Higher Education. – 2006. – No. 31 (2). – Pp. 233–245.
19. Левин В.И. Плагиат в российской науке // Alma Mater. – 2014. – № 6. – С. 111–114.
20. Stevenson Seth. Adventures in Cheating. A guide to buying term papers online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.slate.com/articles/life/shopping/2001/12/adventures_in_cheating.html
21. Yorke Harry. University students could be fined or handed criminal records for plagiarised essays, new proposals suggest [Електронний ресурс] // The Telegraph. – 2017. – February 21. – Режим доступу : <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/02/21/university-students-could-fined-handed-criminal-records-plagiarised>
22. Major Lee Elliot. Web of Deceit [Електронний ресурс] // The Guardian. – 2002. – January 8. – Режим доступу : <https://www.theguardian.com/education/2002/jan/08/highereducation.students>
23. Sutherland-Smith W. Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity. – New York : Routledge, 2008.
24. Davis Mary. Formative feedback within plagiarism education: Is there a role for text-matching software? // International Journal for Educational Integrity. – 2009. – Vol. 5, No. 2. – December. – Pp. 58–70.
25. Vander Schaaf Anthony. Plagiarism: A philosophical analysis of aspects of property, theft, and deception. A Thesis Presented to The Faculty of Graduate Studies of The University of Guelph (Canada), ProQuest Dissertations Publishing, MR11174. – 2005.

References

1. Smith, Luke. (2018, July 9). Ukrainian science falling into crisis. *Kiev Post*. www.kyivpost.com. Retrieved from <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/ukrainian-science-falling-into-crisis.html> [in English].
2. Nikolai Alekseevich Nekrasov. Ego zhyzn i sochineniia [Nikolay Alekseevich Nekrasov. His Life and Works]. (n.d.). books.google.com.ua. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id> [in Russian].
3. Ray, Linda. What Were Socrates' Beliefs on Ethics? (n. d.). www.theclassroom.com. Retrieved from <https://www.theclassroom.com/what-were-socrates-beliefs-on-ethics-12084753.html> [in English].
4. Konyskyi, O. (text), & Lysenko, M. (music). (1885). Molytva za Ukrainu («Bozhe velykyi, yedyny...») [Prayer for Ukraine (“God is Great, the Only One...”)]. www.pisni.org.ua. Retrieved from <http://www.pisni.org.ua/songs/83116.html> [in Ukrainian].
5. Puankare, Anry. (1990). *Nauka i hypoteza [Science and Hypothesis]*. Moscow: Nauka. (S. 130) [in Russian].
6. Shveytser, Albert. (1973). *Kultura i etyka [Culture and ethics]*. Moscow: Nauka. (S. 305) [in Russian].
7. Ozerova, Mariana. (2011, Oct. 22). Kultura ta korporatyvnyi dukh orhanizatsii [The culture and corporate spirit of the organization]. *Korrespondent – Korrespondent*. blogs.korrespondent.net. Retrieved from <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3250530-kultura-ta-korporatyvnyi-dukhn-orhanizatsii> [in Ukrainian].
8. *Dobre obyczaje w nauce [Good traditions in science]*. (2001). Warszawa: Polish Academy of Sciences [in Polish].
9. The Commission on Ethics in Science (2012). *The Code of Ethics in Science*. Annex to Resolution No. 10/2012 of the General Assembly of the Polish Academy of Sciences of 13 December 2012. ue.poznan.pl. Retrieved from ue.poznan.pl/.../88.%20The%20Code%20of%20Ethics%20i [in English].
10. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Kontseptsiu podolannia koruptsii v Ukraini «Na shliakhu do dobrochesnosti» vid 11 veresnia 2006 r. № 742/2006 [Decree of the President of Ukraine “On the Concept of Overcoming Corruption in Ukraine “On the Road to Integrity” of September 11, 2006 No. 742/2006]. (2006). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006> [in Ukrainian].

11. Zakon Ukrainy «Pro Zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v Ukraini (Antykoruptsiina stratehiia) na 2014–2017 roky» vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1699-VII [The Law of Ukraine “On the Principles of State Anti-Corruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017” of October 14, 2014, No. 1699-VII]. (2014). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1699-18> [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05 veresnia 2017 [The Law of Ukraine “On Education” of September 5, 2017]. (2017). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01 lypnia 2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine “On Higher Education” dated July 1, 2014 No. 1556-VII]. (2014). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
14. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce [Law on Higher Education and Science dated July 20, 2018]. (2018, Aug. 30). Warszawa, Poz. 1668. *www.gov.pl*. Retrieved from <https://www.gov.pl/web/nauka/konstytucja-dla-nauki-2> [in Polish].
15. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. (n. d.). *eacea.ec.europa.eu*. Retrieved from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/european-higher-education-area-2018-bologna-process-implementation-report_en [in English].
16. The European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA). (n. d.). *www.enqa.eu*. Retrieved from <http://www.enqa.eu> [in English].
17. *Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Recommendations for Quality Assurance in the European Higher Education Area]*. (2006). Kyiv: Lenvit. (35 p.) [in Ukrainian].
18. Macdonald, R., & Carroll, J. (2006). Plagiarism: A complex issue requiring a holistic Approach. *Assessment and Evaluation in Higher Education*, 31 (2), 233–245 [in English].
19. Levin, V. I. (2014). Plagiat v rossiyskoy naukie [Plagiarism in Russian science]. *Alma Mater*, 6, 111–114 [in Russian].
20. Stevenson, Seth. (2001). Adventures in Cheating. A guide to buying term papers online. *www.slate.com*. Retrieved from http://www.slate.com/articles/life/shopping/2001/12/adventures_in_cheating.html [in English].
21. Yorke, Harry. (2017, February 21). University students could be fined or handed criminal records for plagiarised essays, new proposals suggest. *The Telegraph*. *www.telegraph.co.uk*. Retrieved from <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/02/21/university-students-could-fined-handed-criminal-records-plagiarised> [in English].
22. Major, Lee Elliot. (2002, January 8). Web of Deceit. *The Guardian*. *www.theguardian.com*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/education/2002/jan/08/highereducation.students> [in English].
23. Sutherland-Smith, W. (2008). *Plagiarism, the Internet and Student Learning: Improving Academic Integrity*. New York: Routledge [in English].
24. Davis, Mary. (2009). Formative feedback within plagiarism education: Is there a role for text-matching software? *International Journal for Educational Integrity*. (Vol. 5, No. 2.). (Pp. 58–70) [in English].
25. Vander Schaaf, Anthony. (2005). Plagiarism: A philosophical analysis of aspects of property, theft, and deception. *A Thesis Presented to The Faculty of Graduate Studies of The University of Guelph (Canada)*. ProQuest Dissertations Publishing, MR11174 [in English].